

- міжнародним участіем). 30 вересня 2008 г., г. Астрахань / [сост. О.Б. Смирнова]. – Астрахань: Видавничий дім “Астраханський університет”, 2008. – С. 97-102.
26. Стефурак Р.І. Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова у поетичному тексті (на матеріалі української поезії 60–90 років ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Р.І. Стефурак. – Івано-Франківськ, 2003. – 24 с. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-gu.net/inode/3136.html>
  27. Тарас Шевченко. Усі твори в одному томі / Шевченко Тарас. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2006. – 824 с.
  28. Українські чари / [упоряд. О.М. Таланчук]. – К.: Либідь, 1992. – 96 с.
  29. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / [упор., прим. та біогр. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк; вст. ст. А.П. Пономарьова; іл. В.І. Гордієнко]. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1992. – 640 с.; іл. (“Пам'ятки історичної думки України”).
  30. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. – К.: Наук. думка, 1993. – 980 с.
  31. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / [уклад. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
  32. Фрумкіна Р. Психолінгвістика / Р.М. Фрумкіна. – М.: Академія, 2001. – 317 с.
  33. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т.В. Цивьян / Ин-т славяноведения и балканистики / [отв. ред. В. Н. Топоров]. – М.: Наука, 1990. – 207 с.
  34. Яковлева А. М. Сучасний тлумачний словник української мови / А.М. Яковлева, Т.М. Афонская. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 672 с.

УДК 81'38:801.81:62

УСНА ФОРМА НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ В АСПЕКТІ ДІАЛОГІЧНОЇ ПРИРОДИ ЖАНРІВ

Шабуніна В.В., к. філол. н., доцент

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

У статті схарактеризовані жанри усної форми існування науково-навчального підстилю, визначені основні ресурси діалогічної організації усного наукового мовлення.

Ключові слова: навчальний текст, діалогічність, жанри, науково-навчальний підстиль, автор, адресат.

Шабуніна В.В. УСТНАЯ ФОРМА НАУЧНО-УЧЕБНЫХ ТЕКСТОВ В АСПЕКТЕ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ ПРИРОДЫ ЖАНРОВ / Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского, Украина.

В статье охарактеризованы жанры устной формы существования научно-учебного подстиля, определены основные ресурсы диалогической организации основной научной речи.

Ключевые слова: учебный текст, диалогичность, жанры, научно-учебный подстиль, автор, адресат.

Shabunina V.V. ORAL FORM OF SCIENTIFIC-EDUCATIONAL TEXTS IN AN ASPECT OF DIALOGICAL GENRE NATURE / Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Ukraine.

The genres of oral form of scientific-educational substyle existence are characterized in the article; the main sources of dialogical organizing of scientific speech are defined.

Key words: an educational text, dialogicity, genres, scientific-educational substyle, an author, an addressee.

Проблемам наукового стилю та його жанрів присвячені розвідки О.О. Баженової, Н.В. Ботвиної, М.Д. Гінзбурга, Н.В. Данилевської, М.А. Жовтобрюха, М.М. Кожині, М.П. Котурової, А.Р. Медведєва, О.В. Михайлової, Н.Ф. Непийводи, Г.С. Онуфрієнко, П.О. Селігея, Л.В. Славгородської, Г.І. Соловійової, О.С. Троянської, І.М. Шестакової та інших дослідників, але усні форми існування жанрів науково-навчального підстилю в аспекті діалогічності не були об'єктом спеціального лінгвостилістичного дослідження.

Вивчення діалогічності розпочалося в 20-30-і роки ХХ ст. у працях М.М. Бахтіна, Л.В. Щерби, Л.П. Якубинського. У 1940-50-і роки теорію діалогічних відношень розвивали Б.О. Ларін, М.Л. Міхліна, Н.Ю. Шведова та ін. З кінця 1960-их років, крім загальнотеоретичних робіт, з'являються дослідження, присвячені аналізу діалогічного мовлення в різних сферах діяльності: розмовній, художній, науковій, публіцистичній. В українському мовознавстві вивченням діалогізму займалися А.П. Грищенко, П.С. Дудик, Н.П. Карпчук, В.І. Кухарева, С.В. Малихіна, Н.В. Шульжук, Н.П. Щербачук та ін.

Стаття має на меті поглибити дослідження діалогічної організації наукового навчального тексту, схарактеризувати діалогічну структуру усного науково-навчального мовлення, визначити мовні домінанти діалогічної організації жанрів в усній формі існування навчальних текстів.

Жанрам науково-навчального підстилю властива діалогічність, тобто вияв особистості автора та врахування адресата шляхом використання відповідних мовленнєвих і текстових засобів, а також засобів власне діалогу. Це досягається завдяки адресованості, зверненості текстів до реципієнтів з метою привернення їхньої уваги до найбільш значимих фактів і забезпечення в такий спосіб адекватності розуміння тексту та спільності міркувань комунікантів.

Діалогічність текстів науково-навчального підстилю виявляється у використанні комплексів “питання – відповідь”, питальних речень, чужого мовлення, супроводжуваного оцінкою висловлення, наказового способу дієслів, спонукальних речень як звернень до читача, оцінних мовних засобів, вставних і вставлених слів і конструкцій, які містять вказівку на висловлення авторського ставлення до повідомлюваного або мають довідковий характер, а також у протиставленні різних поглядів на одну проблему, застосуванні засобів категорій проспекції та ретроспекції, різних способів акцентування тощо.

Категорія діалогічності науково-навчального підстилю, реалізуючи комунікативний зв'язок автора з адресатом, пов'язана також з утіленням експресивності мовлення, що віддзеркалює наявність почуттєвого компонента та його важливу роль у процесі отримання нового знання.

Жанри усної форми існування науково-навчального підстилю за способом організації поділяються на зовні монологічні (*лекція, доповідь*) та діалогічні (*бесіда, семінар, консультація, дискусія, диспут*).

Монологічність лекції, доповіді як жанрів усного спілкування визначають такі риси: тривалість лекцій і доповідей більша, ніж тривалість репліки в діалозі; розгорнутість; підготовленість і керованість мовленнєвими висловлюваннями, їхня планованість; однобічний характер висловлювання, не розрахований на негайну реакцію реципієнта; наявність у структурі доповіді чи лекції пов'язаних між собою повідомлень з індивідуальною композиційною будовою та відносною змістовою завершеністю.

Лекція, доповідь містять теоретичні положення з актуальної проблеми, аргументацію, факти, ілюстративний матеріал. Вони відрізняються глибиною, об'єктивністю викладу, що не залежить від уподобань лектора чи доповідача. Їм властива доказовість, логічність міркувань.

Лекція – “усний виклад навчального предмета викладачем у вищому або середньому спеціальному навчальному закладі. // Публічне читання на певну тему” [4, с. 611-612]. Жанр лекцій має такі характерні ознаки, як мета наукового спілкування, офіційність, ситуативна подібність – усний характер спілкування з великою аудиторією, типовий зміст, композиція, регламентованість у часі. Залежно від виду лекції (власне наукова, публічна, ювілейна) лектор переслідує різні цілі й буде різні відносини з аудиторією. Хоча, як правило, адресант не має зворотного зв'язку з аудиторією (після лекції немає обговорення чи коментарів), можна розглядати два основні типи відносин: відносини рівних за науковим рівнем і відносини тих, хто навчає, та тих, кого навчають. Перший тип відносин характерний для ознайомчої лекції, другий – для навчальної. Основною рисою ознайомчих лекцій є інформування аудиторії. Ступінь офіційності / неофіційності в них може варіюватися. Лектор на навчальних лекціях має особливий статус. Він навчає присутніх, орієнтує та стимулює їхні знання.

Незважаючи на зовнішню монологічність, лекція має ознаки діалогу. Зібраний матеріал дозволяє висловувати, що діалогічність навчальної лекції зумовлена прагненням лектора спростити процес сприйняття матеріалу, тому мовець використовує засоби, що забезпечують контакт з аудиторією, способи оцінки, елементи розмовного мовлення та образності.

Контакт з аудиторією виявляється у використанні засобів адресації (*Шановні студенти! Сьогодні ми будемо розглядати сили, що діють на автомобіль під час прямолінійного руху на підйомі*)¹³; іменникового займенника “ми”, що залучає слухачів до акту комунікації, об'єднує автора й адресата (*Як ми бачимо зі схеми, стартер складається з електродвигуна постійного струму, електромагнітного тягового реле та механізму привода*); дієслівних форм 1-ої особи множини (*Індикаторні показники визначаємо в результаті розгляду процесів, які відбуваються безпосередньо в циліндрі двигуна <...>*); дієслівних форм 2-ої особи множини наказового способу (*Запам'ятайте, що зношування деталей зчеплення, натискного диска, маховика, що супроводжується тертям*

¹³ Тут і далі подано ілюстративний матеріал, зібраний під час відвідування лекцій, семінарів, консультацій та інших жанрів усної форми існування науково-навчального підстилю у КрНУ імені Михайла Остроградського.

ковання з виділенням великої кількості тепла, спричиняє не тільки зміну розмірів деталі, але й появу тріщин); мовних кліше, які спрямовують виклад матеріалу й орієнтують процес сприйняття слухачів (**Як уже було зазначено, постійні магніти використовуються лише в малопотужних стартерах**). Адресованість мовлення виявляється в таких прийомах діалогічної структури, як повтори (*Ці котушки мають значно більший коефіцієнт трансформації, значно більший; Сигнали датчиків, що працюють на ефекті Холла (саме на ефекті Холла!), можуть служити також сигналами для перемикачів каналів у двоканальному комутаторі*), питання (*Правильно підібрана свічка не спричинює жарове запалювання при високих частотах обертання, проте за малих обертів не забезпечує і самоочищення. Чи не призведе ця обставина до порушення роботи системи запалювання?*); переформулювання думок (*У системі запалювання має бути запас необхідної кількості енергії, яка повинна безперервно зростати у зв'язку з форсуванням режимів роботи двигунів. Інакше кажучи, система має створювати вторинну напругу незалежно від умов експлуатації та режимів роботи двигуна*).

Оцінні висловлення покликані орієнтувати аудиторію, створювати загальне ставлення до викладених фактів, стимулювати інтерес до вивчення певної проблеми. Наприклад: **Викликає сумнів, що тиск повітря в шині істотно впливає на форму і розміри контактної лінії <...>**; **Найбільш небезпечним, безсумнівно, є знос, що з'являється в результаті схоплювання поверхневих шарів третьої пари <...>**. Модальність суб'єктивно-оцінних висловлень може варіюватися від висловлення сумніву, впевненості до категоричної рекомендації.

У навчальній лекції образне, метафоричне мовлення допомагає лектору більш зрозуміло й виразно пояснити наукові твердження, а отже, вплинути на аудиторію [див. про це: 1, с. 49-58]. Наприклад: *За малих навантажень <...> електродвигун піде “в рознос”; <...> дає змогу візуально спостерігати начебто “завмирання” процесу зміни напруг*. Використання оцінних, розмовних, образних способів діалогізації під час викладу наукової інформації дозволяє адресантові коментувати уведену інформацію, наголошувати на важливих моментах змісту, висловлювати прогнозовану реакцію аудиторії.

Під час лекції автор, використовуючи безпосередній контакт зі студентами, зосереджує їхню увагу на головних фактах: **Перш за все хотілося б зауважити, що схеми керування залежать від розташування стартера та акумуляторної батареї <...>**.

Проаналізуємо засоби діалогічної організації доповіді. *Доповідь* – “прилюдне повідомлення на певну тему” [4, с. 319]. Головна стратегічна лінія такого мовленнєвого спілкування – солідарність, кооперація в здійсненні одним з учасників своєї комунікативної інтенції, скерованої переважно на інформування. Характерною рисою доповіді є цілісність інформації, яка забезпечується зв'язністю окремих фрагментів. Комунікативна тактика міркувань доповідача (часто з самим собою) дозволяє мовцю демонструвати хід своїх думок, логіку наукової думки й залучати аудиторію до творення нового наукового знання, до наукової творчості.

Доповідь, як і будь-який інший публічний виступ, орієнтована на адресата. Одним із прийомів залучення його до спільних роздумів є адресація, пов'язана з реалізацією функції встановлення контакту. Засоби адресації можуть бути різними: пряме звернення до аудиторії, спонування до активного сприймання повідомлення чи виконання певної дії, позначення адресата у звертанні. Наприклад: **Як ви розумієте, колеги, під час дії водія на гальмівну педаль із зусиллям тиск у силовому циліндрі зростає, що відповідає максимальній питомій гальмівній силі; Шановне товариство, щоб відрізнити детонаційне згоряння від передчасних спалахів, варто вимкнути систему запалювання**.

Близьким до власне звертань засобом адресації є використання форм іменникового особового займенника 2-ої особи множини (*вам*) чи іменника (іншої частини мови в ролі іменника) в давальному відмінку. Авторською інтенцією є апелювання до знань і досвіду слухачів: **Присутнім, безумовно, відомо, що основними видами пошкодження шліцьових з'єднань карданної передачі є знос і зминання шліців <...>**; **Вам не треба доводити, що за рахунок тертя у гумово-кордній оболонці, гумі протектора і в контактні колеса з опорною поверхнею відбувається зсув нормальних реакцій за напрямком руху**. Мовець використовує різні метатекстові засоби, щоб підготувати слухачів до сприйняття інформації, зорієнтувати їх у повідомленні, нагадати, що було розглянуто раніше: **Основні проблеми, що пропонуються до розгляду сьогодні, пов'язані з експлуатаційними відмовами автомобілів**.

Якщо комунікативним наміром мовця є надання своєму повідомленню більш інтимного характеру, підкреслення наближеності до реципієнтів, залучення їх до спільних міркувань, то він у своїй доповіді використовує конструкції з дієслівно-займенниковими формами 1-ої особи множини: **Ми вже переконалися, що точка перетину вісі шворня з опорною поверхнею практично на всіх автомобілях знаходиться в межах контактного відбитка**.

У тексті доповіді нерідко використовуються засоби індивідуалізації мовця, що вказують на належність висловлення конкретній особі, – дієслівні форми 1-ої особи однини: **Сподіваюся, що цим можна компенсувати деформацію кермової трапеції та зазори в кульових пальцях поперечної тяги**. Такі конструкції виражають суб'єктивний характер викладу та передають позицію адресанта.

Для досягнення більшої переконливості повідомлюваного автор використовує мовні засоби, що мають авторське суб'єктивно-оцінне значення: **Я не думаю, що при роботі двигуна безпечним є прогорання тарілок випускних клапанів <...>; Останнє є помилковим, бо максимальне уповільнення автомобіля під час гальмування залежить тільки від зчпних можливостей шини з опорною поверхнею <...>.**

У доповіді часто використовуються такі мовні засоби, за допомогою яких автор під час безпосереднього контакту з аудиторією наголошує на важливих, на його думку, фактах: **Особливо важливо вказати на те, що реакцію від дороги будуть сприймати тільки передні колеса <...>; Маємо підкреслити, що еластичне колесо – складний механізм, який має перетворювальні та передавальні властивості.** Якщо авторською інтенцією є зосередження уваги слухачів на важливому моменті доповіді, то автор використовує комплекс “питання-відповідь”: *Уповільнення досягає максимального значення $a_z = a_{zmax}$. За якої умови? Якщо колеса заблоковано під час гальмування.* З метою найбільшого комунікативного впливу автор звертається до інших засобів виразності мовлення, зокрема до риторичних запитань: **Зрешистю, чому б не скористатися припущенням, що перемикавання передач відбувається в незмінному діапазоні частот обертання колінчастого вала, а падіння швидкості при перемиканні передач відсутнє?** Реалізуючи аналогічну комунікативну інтенцію, доповідач використовує окличні речення. Різні типи окличних речень, маючи велике емоційно-експресивне й смислове навантаження, привертають увагу слухачів: **Отже, при блокуванні задніх коліс автомобіль нестійкий на дорозі. А це вже небезпечно!; Несвоєчасне виявлення таких тріщин спричиняє розриви натискного диска. Наслідки непередбачувані!**

Під час виголошення доповіді комунікативним наміром мовця є не лише повідомлення певної інформації, а й вплив на свідомість слухача. Для реалізації такої авторської інтенції найчастіше використовуються форми наказового способу дієслів: **Зважайте, що питомі витрати палива залежать від типу двигуна, кутової швидкості колінчастого вала і ступеня завантаженості.**

Установленню контакту з аудиторією сприяють повтори-актуалізатори, які використовуються для уточнення поняття: *Вібрація автомобіля прискорює, максимально прискорює спрацювання та виведення з ладу деталей карданної передачі, радіатора й підвіски.*

Виразність доповіді посилюється завдяки використанню вставних і вставлених слів: **Таким чином, у шворневих вузлах автомобілів застосовують підшипники ковзання (втулки, п'ята) і підшипники кочення (опорний кульковий, радіально-упорні роликові, голчасті).**

Діалогічні жанри усного спілкування відрізняються зміною мовленнєвих актів, як правило, двох мовців, які перебувають у безпосередньому зв'язку. Швидкий обмін репліками без попереднього обмірковування та їхня змістова взаємозалежність; лаконічність, чіткість, еліптичність реплік; ситуативна залежність реплік; уживання притаманних усному мовленню штампів; використання міміки, жестів, інших паралінгвальних засобів; вплив інтонації, тембру, тональності на семантику вислову є діалогічними особливостями досліджуваних жанрів. Ці ознаки зумовлюють також вибір синтаксичних ресурсів. У діалогічному мовленні широко використовують вигуки; речення різної модальності (розповідні, питальні, спонукальні); деякі види односкладних речень; неповні синтаксичні конструкції; перервані речення; слова-речення; звертання тощо.

Бесіда, в тому числі науково-навчальна, – це жанр мовленнєвого спілкування (діалог або полілог), у якому в разі кооперативної стратегії відбувається обмін думками з певних проблем або даними про особисті інтереси кожного з учасників з метою встановлення типу стосунків. У ній домінує стратегія солідарності та згоди в поглядах. Це своєрідний обмін симпатіями [3, с. 165-166], тільки за таких умов комунікація буде ефективною. Крім того, завдяки керованому діалогу між автором і адресатом, останній виробляє практичні вміння користуватися усним мовленням у спілкуванні з людьми [2, с. 3]. Під час навчальної бесіди адресант повинен урахувати рівень знань слухача, його досвід, інтереси, спосіб мислення.

Бесіда є діалогічним методом навчання, при якому викладач за допомогою вдало сформульованих питань спонукає студентів відтворювати раніше набуті знання або робити самостійні висновки-узагальнення на основі засвоєного фактичного матеріалу. Завдяки ефекту зворотного зв'язку, вона дозволяє адресантові реагувати на висловлення слухача відповідно до конкретної мети, предмета спілкування й індивідуальних рис адресата. Ця діалогічна форма спілкування має такі переваги: можливість диференційованого підходу до предмета обговорення; швидкість реагування на висловлення опонента за допомогою пояснень, поправок тощо; розширення компетентності студентів за рахунок критичних оцінок, пропозицій і думок викладача; можливість диференційованого підходу до обліку та оцінки об'єктивних і суб'єктивних чинників під час розв'язання проблеми; відчуття адресатом особистої значущості при обговоренні проблем і причетності до результатів, отриманих наприкінці спілкування. Навчальна бесіда також прискорює прийняття певних рішень і реалізацію їх.

Такий жанр науково-навчального підстилю активізує процес навчання, інтимізує форму контакту з аудиторією, готує адресата до більш складних форм навчальної взаємодії. Для підтримання уваги студентів, активізації навчального процесу використовуються запитання: **Чому Ви вважаєте, що за амплітудами сигналу канал є дискретно-безперервним, а стосовно фаз імпульсів – безперервним?; Чи згодні, що помилки в двійковому однорідному каналі без стирання і з пам'яттю доцільно описати простим ланцюгом Маркова?** Домінантами

діалогічної організації є засоби адресації, зокрема використання форм іменникового особового займенника *ви*: **Вам** варто ознайомитися із системою команд контролера *Microchip PIC*; Для обчислення передавальної функції **Ви** могли б скористатися правилами для одноконтурної схеми; оцінні синтаксичні структури: **Без сумнівів**, комбінуючи емнісний зв'язок із трансформаторним, можна домогтися рівномірності резонансного коефіцієнта передачі в діапазоні; **Ясна річ**, цей недолік п'єзоелектричного фільтра можна усунути <...>; елементи образності, емоційності: <...> може бути майже точно відновлений сигнал, породжений **“хвостами”** попередніх **символів**; Виконання цих умов означає, що для забезпечення задовільної якості під час передачі сигналів потрібно, щоб обсяг сигналу **“вписувався”** в обсяг каналу; дієслівні форми 1-ої особи множини: **Повернемося** до питання про дискретні канали; **Щоб** уникнути непорозуміння, **будемо вважати**, що дискретно-безперервний канал має дискретний вхід і безперервний вихід; неповні синтаксичні конструкції (контекстуальні або ситуативні): – Як називають адитивну перешкоду, енергетичний спектр якої зосереджений у порівняно вузькій смузі частот, вузьчій, ніж смуга частот сигналу? – **“Гармонійною перешкодою”**; спонукальні речення: **Спробуйте** створити класифікацію каналів зв'язку за характером сигналів на їхньому вході та виході; **Знайдіть** апостеріорні ймовірності передачі символів <...>; слова-речення: – У каналі діє стаціонарний нормальний **“білий шум”** з енергетичним спектром $G_{ш}$ – **“Зовсім ні”**; **Погоджений** фільтр для сигналів довільної форми можна побудувати на основі неспотворюваної лінії затримки на час. – **“Цілком можливо”**; структури зі значенням повинності, необхідності: <...> **вам необхідно перемкнути** сторінку директивною *PAGESEL*; вставні слова (можливо, мабуть, напевно, звичайно, як правило тощо): **Як правило**, при ввімкненому периферійному модулі лінія мікроконтролера не може використовуватися як універсальний канал <...>.

Семинар – це “форма групових занять із якого-небудь предмета або теми студентів вищих навчальних закладів, учнів середньої школи та ін., що відбуваються під керівництвом викладача” [4, с. 1306]. Метою семінарського заняття є узагальнення, поглиблення та систематизація знань, здобутих під час самостійної роботи з лекційним матеріалом, навчально-методичною літературою. Семінарське заняття присвячене обговоренню певної наукової, навчальної проблеми. Учасники семінару використовують заздалегідь підготовлені повідомлення, доповіді або беруть участь у розгорнутій бесіді за планом, з яким їх ознайомили заздалегідь. Мовці доводять власну думку, критично оцінюють різні джерела знань.

Основними засобами діалогічної організації семінару є зіставлення різних підходів (*При підвищенні K , з одного боку, зростає циклова продуктивність Q_c , а з другого, зменшується величина коефіцієнта продуктивності <...>*); покликання на авторитетну думку, загальновизнаний факт (*Для оцінювання якості автомобіля Є.О. Чудаков уперше запропонував такі критерії: динамічність, економічність, надійність <...>*); аргументовані приклади (*У механізмах автомобіля можуть спостерігатися одночасно кілька видів тертя. Наприклад, робота шестерень коробки передач супроводжується тертям кочення і ковзання*); формулювання висновків (*Отже, залежно від умов, у яких знаходиться еластичне колесо, радіус його кочення може змінюватися від нуля до нескінченності*); анафоричні прикметникові вказівні займенники (*Цей зв'язок характеризується коефіцієнтом опору коченню – f і коефіцієнтом зчеплення – ϕ*); катафоричний прикметниковий вказівний займенник *такий* і прислівниковий займенник *так* (*Аеродинамічний опір автомобіля визначають такі складники: опір форми; опір виступів і западин; опір внутрішніх потоків <...>*); *Елементарний кут закручування тіла шиши <...> визначають так*); складносурядні речення із зіставно-протиставними відношеннями (*Для лівого керованого колеса при повороті вліво ваговий стабілізуювальний момент додатний і повертає колесо в нейтральне положення, однак при повороті вправо він має від'ємне значення <...>*) тощо.

Консультація – порада фахівця з певного питання [4, с. 567]. Цей жанр усного мовлення реалізується у вигляді діалогу викладача та студента, під час якого адресат отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення теоретичних положень. Адресованість мовлення виявляється в таких формах діалогічної структури консультації, як повтори (*Визначальний вплив на величину кута відведення здійснює бічна сила, саме бічна сила*); переформулювання думки (*Таке завдання успішно розв'язують за допомогою різних методів рознесеного прийому, тобто прийому інформації з рівнобіжних незалежних каналів*); запитання (– *Чому необхідно враховувати величину і напрямок цього моменту? – “Оскільки він є складовою частиною моменту опору повороту коліс як на місці, так і під час руху”*); вставлені конструкції (*Дуже часто приймальний пристрій (а нерідко й систему зв'язку в цілому) будують оптимальним (або наближеним до оптимального) щодо неминучої в каналі флуктуаційної перешкоди*); неповні речення, слова-речення (*Чим більша швидкість повороту керованого колеса, тим більшим буде кут закручування тіла шиши. – “Так. За умови постійної швидкості руху”*). Консультація відрізняється непередготовленістю спілкування, оскільки неможливо заздалегідь спланувати мовну поведінку як реципієнта, так і відправника повідомлення; використанням невербальних засобів; можливістю зміни теми висловлювання, що вимагає уваги й швидкої реакції співрозмовника.

Дискусія – це жанр науково-навчального підстилю, що має на меті публічне вирішення спірних питань, формування поглядів і переконань, обґрунтування наукових положень, поглиблення знань студентів з теми, що розглядається. У навчальному процесі керована дискусія вчить студентів самостійному мисленню, чіткому формулюванню й висловленню думок, розвиває аналітичні вміння, здатність до виваженої аргументації. Участь у навчальній дискусії уможливорює активний діалог (полілог) між комунікантами, синтез і систематизацію знань,

аналіз різних конструктивних ідей і пропозицій, щоб віднайти стратегічні й оперативні рішення.

Навчальна дискусія базується на діалогічних відношеннях “студент – студент” або “викладач – студент”. Діалогічність спілкування виявляється у використанні таких прийомів, як порівняння кількох поглядів на проблему, а також висловлення заперечень, сумнівів і т.ін., що забезпечує зворотний зв'язок. Крім того, безпосередність контакту учасників дискусії вможливує вияв емоцій, що пробуджує бажання активно мислити. Контролювати дискусію можна за допомогою додаткових відкритих запитань. Специфікою дискусії є налаштованість на діалог співрозмовників, що передбачає бажання й уміння слухати, сприймати іншого, поважати його думку.

Домінантами діалогічної організації є емоційно-експресивні засоби (*Тільки при такому коефіцієнті розподілу гальмівних сил на колесах мостів автомобіля максимально будуть використані його гальмівні можливості. Це безсумнівний факт!*); оцінні судження (*Достатньо ефективним є блокування насосного колеса й турбінного*); покликання на загально визнаний факт, поширену практику (*Аналіз конструкцій керованих мостів автомобіля засвідчив, що між керованим мостом і віссю шворня існує проміжна ланка – цапфа*); дієслова на позначення ментальних дій суб'єкта в поєднанні зі словами категорії стану (*Таке зміщення можна спостерігати на задніх колесах тривісних автомобілів з балансиричним візком*); питальні речення (*Чому ви вважаєте доцільним для зміни траєкторії руху колісної машини надавати перевагу повороту керованих коліс відносно осей шворнів?*).

Диспут – це жанр діалогічного мовлення, у межах якого відбувається обмін думками для знаходження спільного рішення. Різні позиції учасників диспуту мають спільну мету, не виражену мовними формами, – зацікавленість у спілкуванні. Це зумовлює кодекс довіри, правдивість і щирість, які виявляються в етикетних формах ввічливості, передбачуваній істинності аргументів. Диспут має на меті пошук істини, правильного розв'язання проблеми [3, с. 166]. Особливістю диспуту є зорієнтованість мовлення на конкретне висловлення мовця, а отже, необхідність постійно стежити за його думкою, що потребує зосередженості та здійснення певних розумово-мовленнєвих операцій.

Диспут є спеціально сконструйованою в навчальному процесі ситуацією. Використання викладачем цього жанру науково-навчального підстилю створює оптимальні умови для засвоєння програмового матеріалу, сприяє запобіганню помилковим тлумаченням, зміцнює світоглядні позиції, розвиває вміння лаконічно й красномовно аргументувати власні погляди, тренує інтелектуальні здібності, вчить будувати комунікативні стратегії, формує культуру спілкування.

Під час диспуту студенти висловлюють свої судження, дають оцінку подій, розглядають проблему під різними кутами зору. Їхню діалогічну взаємодію забезпечують такі засоби: оцінні судження (*Наведені дослідження правдиві, якщо центр повороту знаходиться на продовженні малої вісі відбитка шини*); порівняння кількох поглядів на проблему (*У формулі <...> для значення В Лисов М.І. рекомендує брати відстань між центрами поворотів кульових пальців поперечної тяги, а Литвинов А.С. – відстань між осями шворнів*); дієслова в формі 3-ої особи множини без формально вираженого підмета (*Під керуванням розуміють процес організації такого цілеспрямованого впливу на об'єкт керування, у результаті якого останній переходить у необхідний стан*); неповні речення (*На цих рисунках – деформації шини у поздовжньому і поперечному перерізах залежно від тиску повітря*); однорідні члени речення (*Форма контактної лінії залежить від властивостей шини, матеріалу основи, схеми силового навантаження, тиску повітря*); вибраний автором порядок слів у реченні (*Носійна здатність поверхні й тиск повітря в шині є величинами сумісними*).

Прагматичні особливості усного наукового мовлення – безпосередня наявність адресата, залученість елементів контексту й ситуації в комунікацію, тенденція до експресивності та емоційності тощо. Специфіка цієї форми мовлення визначає й мовні особливості: емоційну інтонацію, міміку, жести, ритм мовлення. Використовуються прийоми роздільної вимови, дещо уповільненої; інтонація може надавати повідомленню протилежного значення; часто вдаються до повторення тих самих або синонімічних одиниць, перебивань, повернення до вже сказаного; широко використовують вигуки-дієслова, які реалізують експресивні наміри мовця, та предикативні оцінки [3, с. 192-193].

Усному спілкуванню притаманна яскраво виражена орієнтація на контакт зі слухачем. Особливості адресата визначаються місцем публічного мовлення в системі функціональних стилів сучасної літературної мови. З одного боку, адресат не індивідуалізований, і ролі адресата й адресанта не рівнозначні, як у розмовному мовленні. Н.І. Соболева доречно зауважує, що “звичайний слухач не має можливості подати репліку й відразу отримати на неї відповідь” [6, с. 149]. Цим взаємини автора й адресата схожі з відповідними відношеннями в писемному мовленні. З другого боку, наявність конкретного адресата висуває певні вимоги до усного публічного мовлення. Усний виступ фактично є діалогом зі слухачами. Усне публічне мовлення має контактний характер і розраховане на безпосереднє сприйняття. Слухач, на відміну від читача, позбавлений можливості перервати повідомлення, повернутися до незрозумілих моментів тексту. Тому адресант повинен урахувати такі специфічні особливості усного мовлення й будувати його так, щоб зацікавити висловленою думкою слухачів, установити з ними тісний контакт. За словами С.О. Мінесової, “механізм функціонування публічного мовлення полягає насамперед у розв'язанні внутрішньої притаманної йому суперечності між ретельною

підготовкою предмета виступу й усним поданням, яке вимагає імпровізації, спонтанності як невід'ємних рис усного мовлення. Перша тяжіє до писемної форми спілкування, а друга – до повсякденного, як правило, діалогічного спілкування” [5, с. 9].

Отже, вибір мовних засобів в усному публічному мовленні зумовлений, з одного боку, стильовою належністю писемного наукового тексту, а з другого – усною формою мовлення, а отже, вимогами, поставленими до усного адресованого мовлення, коли адресант прагне використати можливості безпосереднього контакту з адресатом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова Н.А. Разновидности научных лекций и их лингвостилистические особенности / Н.А. Александрова // Разновидности и жанры научной прозы: Лингвостилистические особенности: сб. науч. тр.; отв. ред. М. Я. Цвиллинг. – М.: Наука, 1989. – С. 49-58.
2. Антоненко Г.Р. Навчальна бесіда у розвитку творчого мислення учнів / Г.Р. Антоненко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2004. – № 14. – С. 2-3.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
5. Минеева С.А. Некоторые психолінгвістические аспекты устной публичной речи / С.А. Минеева. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1975. – 28 с.
6. Соболева Н.И. Особенности учебной лекции / Н.И. Соболева // Психолінгвістика и обучение русскому языку нерусских. – М.: Русский язык, 1977. – С.148-149.

УДК 811.161.2'282.2'42(477.4/7)

ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ ПІВДЕННОПОДІЛЬСЬКО-СТЕПОВОЇ МОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Шевченко Т.Г., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються лексичні діалектні явища дністровсько-бузького мовного ареалу на основі атомарних лінгвістичних карт, виконаних автором на матеріалі 210 населених пунктів з урахуванням лінгвокарт АУМ, простежуються лінгвальні, екстралінгвальні чинники та “механізм” південноподільсько-степової мовної взаємодії.

Ключові слова: лінгвістична карта, південноподільські говори, степові говори, ареал, інтерференція, мовна взаємодія.

Шевченко Т.Г. ЛИНГВОГЕОГРАФИЯ ЮЖНОПОДОЛЬСКО-СТЕПНОГО ЯЗЫКОВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматриваются лексические диалектные явления днестровско-бужского языкового ареала на основе атомарных лингвистических карт, исполненных автором на материале 210 населенных пунктов с привлечением лингвокарт АУЯ, прослеживаются лингвальные, экстралингвальные факторы и “механизм” южноподольско-степового языкового взаимодействия.

Ключевые слова: лингвистическая карта, южноподольские говоры, степные говоры, ареал, интерференция, языковое взаимодействие.

Shevchenko T.H. LINGUOGEOGRAPHY OF SOUTHPODOLSK STEPPE LANGUAGE INTERACTION / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article focuses on the lexical dialect phenomena of the Dnister and Bug language area on the basis of the atomic linguistic maps executed by the author on the material of 210 settlements with the linguistic maps of the Atlas of the Ukrainian Language applied. Moreover, linguistic, extralinguistic factors and the mechanism of Southpodol'sk Steppe language interaction are traced.

Key words: linguistic map, south-podolsk dialect, steppe dialect, area, interference, language interaction.